

**

Konferencja: „Elity komunistyczne w Polsce”, Lublin 19-20 września 2013 r.

Pomimo upływu ponad 20 lat od upadku systemu komunistycznego w Polsce, stan badań nad elitami komunistycznymi w naszym kraju wciąż pozostawia wiele do życzenia. Podobnie wygląda sytuacja w dziedzinie biografistyki okresu PRL. Z zamiarem pobudzenia badań nad tymi zagadnieniami, środowisko skupione wokół rocznika naukowego „Komunizm” wystąpiło z inicjatywą zorganizowania w Lublinie ogólnopolskiej konferencji poświęconej elitom komunistycznym. Instytucjonalnymi współorganizatorami konferencji były: Towarzystwo Nauki i Kultury „Libra” oraz Zakład Historii Społecznej XX Wieku w Instytucie Historii UMCS.

Zaproszenie do udziału w obradach spotkało się z dużym odzewem badaczy z wielu ośrodków, w tym naukowców z Ukrainy¹. Tak duża liczba prelegentów (zaplanowano aż czterdzieści referatów) pozwala na wysnucie wniosku, że przedmiotowe zagadnienie cieszy się jednak niemałym zainteresowaniem historyków. Co więcej, tylko pobieżna lektura programu konferencji wskazuje, że temat ten bywa rozumiany bardzo, bardzo szeroko. Dlatego zdecydowano się na podzielenie obrad na sekcje: „centralną” „wojewódzką i lokalną” oraz „biograficzną”. Zamiarem organizatorów było zaprezentowanie aktualnego stanu badań nad szeroko rozumianą „elitą komunistyczną”.

Elity komunistyczne to zagadnienie frapujące. Z jednej strony komuniści dążyli do zrealizowania ideałów społeczeństwa egalitarnego, z drugiej zaś istniały jednostki i grupy komunistów, które przewodziły w tym dziele. Owi liderzy zazdrośnie strzegli swojej władzy, niejednokrotnie czerpiąc z niej duże profity materialne. Co ciekawe, w okresie istnienia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

¹ Niestety prof. Oleksandr Zajcew (Ukraiński Uniwersytet Katolicki we Lwowie), prof. Ihor Solar i dr Oleh Murawśkyj (Instytut Ukrainoznawstwa im. I. Krypjakiewicza we Lwowie) ostatecznie nie dotarli do Polski. Powodem były problemy formalne z uzyskaniem paszportów.

(PRL) termin „elita” zwykle omijano. Obficie wykorzystywano terminy takie jak „aktywista”, „działacz” czy też „wybitny komunista”.

Konferencję otworzył zastępca dyrektora Instytutu Historii UMCS prof. dr hab. Grzegorz Jawor, który podkreślił, że badane zagadnienia są często nadal społecznie żywe. Stosunkowo krótki czas od momentu rozwiązania PZPR powoduje, że wiele zagadnień znanych jest z autopsji. Może to powodować trudności w zachowaniu obiektywizmu badawczego, przejawiającego się m.in. w selekcji niezwykle obfitej bazy źródłowej.

Pierwszy – podczas obrad plenarnych – zabrał głos prof. dr hab. Zbigniew Zaporowski (kierownik Zakładu Historii Społecznej XX Wieku UMCS). Naszkicował złożone zagadnienie badania elit nielegalnej partii komunistycznej w dwudziestolecie międzywojennym („Posłowie komunistyczni w Sejmie II Rzeczypospolitej”). Podkreślił, że specyficzne uwarunkowania prawne funkcjonowania Komunistycznej Partii Polski (KPP) oraz bardzo brutalne wewnętrzne walki frakcyjne generują trudności w zdefiniowaniu elity tej partii. Zaznaczył, że od czasu zakończenia „reglamentowanej rewolucji” badania nad historią KPP uległy załamaniu, a opisywana konferencja jest elementem przełamania tego stanu rzeczy.

Prof. dr hab. Janusz Wrona podniósł niezwykle ważne i skrzętnie skrywane przez PZPR kwestie dotyczące „delegowania” komunistów do władz innych partii politycznych („Elity kryptokomunistyczne w partiach satelickich”). W ocenie prelegenta ta charakterystyczna dla komunistów metoda kontrolowania „sojusznicznych” ugrupowań miała realny wpływ na scenę polityczną PRL aż do końca lat siedemdziesiątych. Szczególnie podkreślał znaczenie funkcjonowania „firmowych wtyczek” w Stronnictwie Demokratycznym i Zjednoczonym Stronnictwie Ludowym. Byli to najlepsi, najwierniejsi i najsprawniejsi w działaniu komuniści, którzy formowali oba stronnictwa według aktualnych potrzeb dominującej partii.

Konrad Ruzik scharakteryzował kadre kierowniczą KZMP, z której wywodziło się wielu późniejszych członków elity KPP i PPR-PZPR („Kadra kierownicza Komunistycznego Związku Młodzieży Polski”). Referat dr Elżbiety Kowalczyk został odczytany przez inicjatora zorganizowania lubelskich obrad dr Mirosława Szumiłę („Walki frakcyjne w Komunistycznej Partii Polski na przykładzie warszawskiej organizacji partyjnej”). Badaczka skupiła się na złożonych relacjach pomiędzy liderami dwóch walczących o władzę grup przedwojennych komunistów polskich („mniejszość” – „większość”).

Kolejnym historykiem zajmującym się walkami wewnętrznymi wśród komunistów był Robert Spałek („U źródeł PZPR: walka frak-

cji *moskiewskiej* i *krajowej* od wyboru Władysława Gomułki na sekretarza KC PPR, poprzez jego aresztowanie i internowanie, aż po powrót do władzy”). Odtworzył przyczyny konfliktu w PZPR, doszukując się ich jeszcze w okresie trwania wojny. W ocenie badacza, nie można zrozumieć genezy rywalizacji Gomułki z Bolesławem Bierutem bez analizy sytuacji wśród komunistów w latach 1942–1945. To wówczas zaczął się ważny dla losów Polski konflikt, który wygasł dopiero w drugiej połowie lat pięćdziesiątych.

Przemysław Gasztold-Señ dokonał prezentacji jednej z nieformalnych frakcji w PZPR na przykładzie tzw. twardogłowych („Dogmatyczna fronda w PZPR. Działalność Katowickiego Forum Partyjnego w 1981 r.”). W motywach działalności tej „śląskiej grupy partyjnej” dopatrywał się zarówno niezadowolenia panującego w samym ugrupowaniu, jak i inspiracji służb specjalnych Czechosłowacji. Postawił hipotezę, iż niektórzy członkowie Komunistycznej Partii Czechosłowacji mogli planować wykorzystanie niepokoїв społecznych w Polsce do wzmocnienia w PZPR „konserwatywnej” grupy komunistów.

Dr Paweł Libera dokonał charakterystyki funkcjonariuszy partyjnych działających na bardzo ważnym odcinku „czystości ideologicznej” PZPR. Dostrzegł, że poważnym problemem badawczym są trudności w uzyskiwaniu nawet podstawowych danych osobowych ludzi z CKKP („Kierownictwo Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej PPR/PZPR 1945–1990”).

Michał Siedziako ukazał jeden z mechanizmów, który miał legitymizować system polityczny PRL. Jedną z centralnych osi owego proceduru był Sejm, który już od fazy opracowywania kandydatów na kandydatów na posłów był „ręcznie sterowany” przez PZPR („Partia wybiera – Polacy głosują. Jak wybierano Sejm PRL”).

Najliczniejszą grupę tematyczną stanowiły referaty „biograficzne”. Pokazuje to dobitnie, iż wciąż bardzo atrakcyjne dla badaczy jest spojrzenie na elity polityczne przez pryzmat konkretnych osób.

Radosław Kurek przedstawił kulisy politycznej roli jednego z kreatorów wydarzeń okresu stalinowskiego („Roman Romkowski – miejsce i rola w aparacie władzy 1944–1954”). Ukazał jego udział w aresztowaniu i osadzeniu „tow. Wiesława”. Podkreślił, że Romkowski był jednym z nielicznych, a równocześnie najważniejszym członkiem PZPR i władz organów bezpieczeństwa, który karnie odpowiedział za działania w okresie „beriowszczyzny”.

Katarzyna Rembacka omówiła na jednostkowym przykładzie mechanizmy walki wewnętrznej w PZPR. Podkreśliła, że w ówczesnych realiach polityczny upadek odbywał się bardzo szybko, a wokół takiej osoby natychmiast wytwarzała się „próżnia politycz-

na” („Wykluczony, skarcony, zmarginalizowany? Załamanie kariery politycznej Leonarda Borkowicza w 1950 roku – studium przypadku”).

Sebastian Sochaj skierował uwagę słuchaczy na problem zmniejszonej liczby kobiet w establishmentie PZPR. Jako przykład wybrał kobietę, którą można nazwać „kwiatkiem do kożucha” partii w okresie poważnych trudności w funkcjonowaniu tego ugrupowania („Zofia Grzyb jako przykład *fasadowej elity*. Próba analizy wizerunku propagandowego w okresie kryzysu politycznego (1980–1983)”).

Kolejni historycy swoimi wystąpieniami zaprezentowali kwestie związane z funkcjonowaniem jednostek w ważnych dla nich obszarach. Działając w przestrzeni publicznej zaspokajali oni swoje własne ambicje polityczne i wpływali na losy (przynajmniej tego chcieli) społeczeństwa. Rafał Jarosz pochylił się nad sylwetką ważnego partyjnego dogmatyka, który starał się „ratować” PZPR przed nadmierną liberalizacją („Docent *Stalin*. Sylwetka Wsiewołoda Wołczewa”). Marek Juzepczuk opisał zakres oddziaływania władz partyjnych w mass mediach w okresie stalinowskim („Działalność Stefana Staszewskiego jako kierownika Wydziału Prasy i Wydawnictw KC PZPR”). Michał Przeperski wyluszczył z ogromnego katalogu działań Mieczysława F. Rakowskiego jego relacje z dziennikarzami w dekadzie Gierka („Mieczysław Rakowski a środowisko dziennikarskie lat siedemdziesiątych”). Warszawski historyk dr Konrad Rokicki opisał złożone relacje pomiędzy PZPR a środowiskiem literackim zorganizowanym w Związku Literatów Polskich („Jerzy Putrament – towarzysz od literatury”). Bardzo ciekawym aspektem tego wystąpienia było odtworzenie ścieżki kariery Putramenta w czasie trwania II wojny światowej.

Jedną z możliwych dróg kariery etatowego pracownika PZPR nakreślił dr Rafał Drabik. Za przykład posłużył mu istotny dla dziejów Lubelszczyzny w latach PRL Władysław Kozdra. Referent zaprezentował jego drogę życiową i wskazał na niewralgiczne momenty w karierze („Władysław Kozdra – I sekretarz KW PZPR, minister, poseł na Sejm PRL”). Dr Mariusz Krzysztofiński zwrócił uwagę na rolę „szarych eminencji” w elitach partyjnych („Władysław Kruczek – *szara eminencja* KW PPR w Rzeszowie”). Dr Paweł Róg scharakteryzował meandry kariery jednej z działaczek partyjnych z Rzeszowa („Działalność polityczna Cecylii Błońskiej w latach 1944–1968. Przyczynek do biografii”).

Zwarty blok tematyczny tworzyły referaty poświęcone zbiorowym ujęciom elit partyjnych szczebla wojewódzkiego. Przyjmowano przy tym różne wyznaczniki elitarności. Dr Katarzyna Zawadka przedstawiła portret zbiorowy i ścieżki kariery członków Egzeku-

tywy KW, czyli lokalnego „Politbiura” w Lublinie („Lubelska elita partyjna w latach 1948–1956 na przykładzie Egzekutywy KW PZPR w Lublinie”). Szerzej potraktowali problem Sebastian Drabik i dr Michał Mroczek. Pierwszy z nich zaprezentował statystyczne dane dotyczące wszystkich członków Komitetu Wojewódzkiego w Krakowie i delegatów na konferencje sprawozdawczo-wyborcze w omawianym przez siebie okresie („Gremia kierownicze PZPR w województwie krakowskim w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych”). Dr Mroczek skupił się na członkach Sekretariatu, kierownikach i zastępcach kierowników wydziałów KW w Lublinie („Aparat kierowniczy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie 1975–1989. Próba charakterystyki zbiorowości”). Jeszcze inaczej postąpił Marcin Sroka, zaliczając do lokalnej elity władzy nie tylko członków Egzekutywy i kierowników wydziałów KW, ale także I sekretarzy Komitetów Powiatowych partii („Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Opolu jako lokalna elita władzy”). Do tych wystąpień nawiązała Ewa Bednarczyk, prezentując postawy elity wojewódzkiej w momencie przełomu ustrojowego („Kierownictwo partyjne wobec wyborów w 1989 r. na przykładzie KW PZPR w Lublinie”).

Elitom aparatu bezpieczeństwa na szczeblu lokalnym przyjrzeni się Piotr Rybarczyk („Pierwsi sekretarze zakładowej organizacji partyjnej przy aparacie bezpieczeństwa i porządku publicznego w Bydgoszczy w latach 1945–1990”) i Rafał Łatka („Najważniejsi funkcjonariusze krakowskiej bezpieki w czasie wizyt Jana Pawła II w Krakowie”).

Maciej Hubka zaprezentował ciekawe spojrzenie na funkcjonowanie lokalnych elit komunistycznych na przykładzie regionu Piotrkowa Trybunalskiego („*Elita trzech epok. Działacze piotrkowskiego ruchu komunistycznego w latach 1918–1948*”). Wydobył z zapomnienia ważne dla tamtejszych komunistów wydarzenia i ich najważniejszych aktorów. Pokazał w mikroskali trudności z jakimi musieli się mierzyć w swoim życiu politycznym. Dr Andrzej Wróbel naszkicował nietypową drogę życiową jednego z piotrkowskich działaczy („Roman Tuchowski (1895–1979. Od gorącego patrioty do zagorzałego komunisty”).

Jeszcze niższy poziom elitarności przedstawili dr Marcin Kruszyński i dr Tomasz Czarnota. Pierwszy z nich przeanalizował elity partyjne w środowisku uniwersyteckim („Partia na uniwersytecie. Działalność aktywu Koła PPR/Komitetu Uczelnianego PZPR na przykładzie UMCS w Lublinie (1947–1989)”). Dr Czarnota zaś, kierownictwo specyficznej komórki aparatu partyjnego („Kierownictwo pionu archiwalno-historycznego w Komitecie Wojewódzkim PZPR w Lublinie w latach 1948–1956”).

Kilka referatów poświęcono problematyce rekrutacji i kreowania elit. Michał Palczyński scharakteryzował kadry ZWM w województwie wrocławskim („Związek Walki Młodych” na *Dzikim Zachodzie. Członkowie ZWM na Dolnym Śląsku 1945–1948*). O innej grupie działaczy młodzieżowych, również traktowanej jako warstwa rekrutacyjna do elity, mówiła Sylwia Szczyńska („Kadra kierownicza Rady Okręgowej Zrzeszenia Studentów Polskich w Lublinie (1950–1973)”). Ryszard Czaderna przybliżył problematykę szkolenia przyszłej elity („Kryteria naboru i proces rekrutacji słuchaczy Wojewódzkiej Szkoły Partyjnej: teoria i praktyka oraz konsekwencje dla aparatu partii. Na przykładzie Wojewódzkiej Szkoły Partyjnej PZPR we Wrocławiu w latach 1949–1954”).

Tematyka kobieca w PZPR znalazła odbicie w referacie Natalii Jarskiej („Kobiety w elitach centralnych i lokalnych PPR i PZPR w latach 1944–1956”). Badaczka podkreśliła, że kobiety były marginalizowane we władzach partyjnych. Żadna z nich przez cały okres istnienia ugrupowania nie sprawowała kluczowej (decyzyjnej) roli politycznej w Biurze Politycznym KC PZPR.

Ostatni dwaj prelegenci skoncentrowali się w swoich wystąpieniach na kwestiach metodologicznych, ukazując problemy badawcze, jakie stają przed historykami elit komunistycznych. Obaj zwrócili uwagę na to, że bez wykorzystania zdobyczy socjologii badanie zagadnienia establishmentu radykalnej lewicy jest bardzo trudne. Dr Mirosław Szumiło („Elita PPR i PZPR w latach 1944–1970 – zarys problematyki badawczej”) podnosił potrzebę badania elit politycznych partii, natomiast Marcin Żukowski („*Skrywane elity* etatowego aparatu PZPR (1948–1990) zauważył, że bardzo niewiele wiadomo na temat tysięcy etatowych pracowników „Przewodniej siły narodu”.

Ciekawym wydarzeniem pierwszego dnia sesji była promocja książki „PPR, GL/AL na ziemiach polskich 1942–1944/1945”, pod red. K. Kaczmarek i M. Krzysztofińskiego, (IPN Rzeszów 2013). Jeden z redaktorów (dr Krzysztofiński) oraz obecni na konferencji autorzy opublikowanych w książce tekstów (prof. Wrona i dr Drabik) zaprezentowali zawartość dzieła. Podnosili fakt, że pomimo upływu sześciu lat, jakie minęły od konferencji, na której wygłoszono referaty zamieszczone w publikacji, książka nie straciła wiele na walorach poznawczych. Niestety badania nad działalnością polskich komunistów w okresie wojny nie cieszą się aktualnie popularnością. Tym bardziej książka stanowi ważny wkład w polską historiografię. Zamieszczone w niej artykuły poruszają wiele problemów badawczych odnoszących się do komunistów ostatnich lat wojny.

Po każdej części obrad odbywały się ożywione dyskusje, które koncentrowały się wokół najbardziej kontrowersyjnych problemów. Prelegenci i słuchacze wymieniali poglądy, niejednokrotnie wnosząc do rozmowy mało znane fakty i prezentując ciekawe spojrzenie na zagadnienie elit komunistycznych.

Bardzo duże spektrum tematów, reprezentowanie przez uczestników wielu ośrodków naukowych w Polsce (nie zapominając o awizowanych badaczach ukraińskich), ukazało, iż istniała potrzeba zorganizowania spotkania historyków zajmujących się badaniem komunistycznych elit politycznych. Prezentowane referaty i dyskusje podczas obrad wykazują, że możliwość prowadzenia badań już po dekompozycji systemu „realnego socjalizmu”, skutkuje odkrywaniem nowych faktów i otwieraniem nowych pól badawczych. Lubelska konferencja stała się areną wymiany dokonań badaczy dziejów radykalnego ruchu lewicowego. Równocześnie wykazała, że pojęcie „elity komunistyczne” jest terminem niezwykle pojemnym. Tym bardziej należy oczekiwać wydania planowanego tomu studiów pokonferencyjnych. Wnosząc po poziomie prezentowanym przez wielu prelegentów, może to być ważna i ciekawa publikacja.

Mirosław Szumiło

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Marcin Żukowski

Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Gdańsku